

ASPEKTE VAN GESINSVEERKRAFTIGHEID IN VERSKILLENDE GROEPE GESINNE

Abraham P. Greeff
Julie 2011

Aspekte van gesinsveerkragtigheid in
verskillende groepe gesinne

Intreerede gelewer: Julie 2011

Prof Abraham P. Greeff
Departement Sielkunde
Fakulteit Lettere en Sosiale Wetenskappe

Redakteur: US Taalsentrum
Ontwerp: Heloïse Davis
Foto: Stellenbosch Sentrum vir Fotografiese Dienste
Drukwerk: rsamprinters@gmail.com

ISBN: 978-0-7972-1294-7

Kopiereg © Universiteit Stellenbosch Taalsentrum

MEER OOR DIE OUTEUR

Awie Greeff is op 9 Augustus 1954 op Oudtshoorn gebore. Hy slaag matriek aan die Hoërskool Upington, waarna hy aan die Universiteit Stellenbosch (US) begin studeer. In 1976 verwerf hy die graad BSc, met Sielkunde en Wiskundige Statistiek as hoofvakke. Daarna volg die graad BSc Honneurs (Voorligtingsielkunde) in 1977, die Hoëronderwysdiploma in 1978, die graad BEd aan UNISA in 1982, MSc (Voorligtingsielkunde) in 1988, en 'n PhD (Sielkunde) in 1995. Die titel van sy proefskrif vir laasgenoemde is “Kenmerke van goed funksionerende gesinne”.

In 1981 begin werk hy as Voorligting-onderwyser by Hoërskool Hugenote op Wellington, en word op 1 Oktober 1987 aangestel as junior lektor in die Departement Sielkunde aan die US. Stelselmatige bevorderings lei tot sy aanstelling as professor in die Departement Sielkunde op 1 Januarie 2011.

Sy belangstelling is gesinsielkunde, met 'n bepaalde klem op gesinsveerkrachtigheid (“family resilience”). Die meeste van sy navorsing handel oor verskillende aspekte van hierdie onderwerp. Sedert 2000 is daar ook 'n samewerkingsooreenkoms met kollegas by die Katolieke Universiteit van Leuven in België wat direk met sy navorsingsprogram oor gesinsveerkrachtigheid verband hou. Hierdie projek, tesame met finansiering van SANPAD (die Suid-Afrika/Nederland-navorsingsprogram oor ontwikkelingsalternatiewe) vir 'n projek oor gesinsveerkrachtigheid in verskillende etniese groepe in Suid-Afrika, het Greeff as navorser oor hierdie tema gevestig.

Hy is getroud met Sunè. Hulle het drie seuns.

ASPEKTE VAN GESINSVEERKRAGTIGHEID IN VERSKILLENDE GROEPE GESINNE

OPSOMMING

Ofskoon relatief min navorsing nog oor gesinsveerkragtigheid gedoen is, het navorsers soos McCubbin en McCubbin (1996) en Walsh (2003) uitgebreide teorieë ontwikkel wat met vrug deur navorsers gebruik kan word. Hier word 'n kort oorsig gegee van gepubliseerde ondersoeke na aspekte van gesinsveerkragtigheid in verskillende gesinspopulasies in Suid-Afrika. Bevindinge dui daarop dat sekere eienskappe meestal teenwoordig is om gesinne in staat te stel om by 'n krisis aan te pas. Ander eienskappe blyk weer meer van belang te wees wanneer die bepaalde krisis of die tipe gesin dit vereis. Ten slotte word aanbevelings vir toekomstige navorsing gemaak.

INLEIDING

Die heterogeniteit van die Suid-Afrikaanse gemeenskap word in die verskillende gesinsvorme, gesinstrukture en wyses van gesinslewe weerspieël. Tradisies, waardes, politieke gebeure, ekonomiese ontwikkelings, modernisering en globalisering dra op 'n komplekse manier tot voortdurend veranderende gesinsvorme en gesinsverhoudings by. Vir sommige groepe het groter ekonomiese onafhanklikheid tot meer kerngesinne bygedra, terwyl armoede ander groepe gesinne weer gedwing het om saam te staan ten einde ekonomies en emosioneel te oorleef. Al hierdie ontwikkelings en invloede het tot die verwante en oorvleuelende konsepte van die biologiese gesin, kerngesin, enkelouergesin, hertrougesin en uitgebreide gesin aanleiding gegee.

Alle gesinne beleef krisisse op hulle reis deur die gesinslewensiklus. Van hierdie krisisse kan ontwrigtend wees, die fundamente van gesinslewe skud en geen gesinslid onaangetas laat nie. Lewenskrisisse en konstante stressors kan die funksionering van 'n gesin ontspoor en 'n rimpel-effek op die individuele gesinslede en hul onderskeie verhoudings hê (Walsh, 2003). Na gelang van die aard van die krisis en die gesin, is die gesin genoodsaak om sy bronne te benut om die gebeurtenis te hanteer, en balans en harmonie in hul daaglikse funksionering te vind.

In die verlede het gesinsnavorsers en -praktisyns nie gekonsentreer op hoe gesinne reggekome het nie, maar eerder op watter negatiewe impak die krisis op die gesin gehad het. Sedert die 1990's is daar egter 'n verskuiwing in navorsing te bespeur vanaf die

oorheersende patogene paradigma na die salutogene paradigma. Kenmerkend hiervan is 'n klem op die uiteenlopendheid van aanpassingspatrone, verandering in aanpassing met verloop van tyd, en die wisselwerking tussen individuele, gesins- en omgewingsfaktore wat aanpassing aanmoedig of belemmer (Smith, 1999). Groter klem word geplaas op positiewe kenmerke en sterk punte wat tot die groei en ontwikkeling van 'n sisteem bydra, eerder as 'n op die swakhede, tekortkominge en wanfunksionering. Deur gesinne as veerkragtig te beskou en te beskryf, word sulke gesinne se potensiaal en vermoë om hulself te herstel, beklemtoon.

In hierdie aanbieding val die soeklig op die verskillende tipes eienskappe van gesinsveerkragtigheid by verskeie groepe Suid-Afrikaanse gesinne wat krisisse beleef het. Vir die doel van hierdie oorsig word 'n gesin omskryf as “die verwantskapseenheid van 'n groep individue wat deur middel van bloed-, huweliks-, aannemings- of ander intieme bande verenig is” (Van den Bos, 2007, p. 366). Ofskoon net 'n beperkte aantal van die geweldige hoeveelheid moontlike gesinsamestellings hier bestudeer word, bied die navorsing wél 'n vlugtige oorsig van eienskappe en gesinskenmerke wat met gesinsaanpassing ná verwagte en onverwagte lewenskrisisse verbind kan word.

PARADIGMA, TEORIEË EN OMSKRYWINGS

Alhoewel die geskiedenis en ontwikkeling van die gesinsveerkragtigheidskonstruk betreklik jonk is, het drie betreklik beduidende paradigmaterskuiwings plaasgevind. Eerstens het die beperktheid van die

patogene paradigma – dié waarvolgens 'n persoon óf gesond óf siek is – die belangrikste motivering vir baie navorsers geword wat 'n benadering wou volg wat die volle spektrum van menslike ervaring insluit. So 'n benadering sou minder stigmaties wees en op sterkpunte eerder as swakhede konsentreer. Een van die voorlopers op hierdie gebied was Antonovsky (1979), wat die term salutogenese geskep het wat letterlik na die oorsprong (“genesis”) van gesondheid (“saluto”) verwys. Dit kan as 'n selfstandige paradigma gesien word, of as 'n toepassingsvoorbeeld van die biosigososiale benadering (Antonovsky, 1987). Volgens hierdie paradigma is stressors deel van die menslike bestaan, en is dit ewe belangrik om suksesvolle coping as oorsprong van patologie te ondersoek (Antonovsky & Sourani, 1988). Uit die salutogene perspektief val die klem hoofsaaklik op kenmerke wat tot gesonde funksionering bydra, eerder as op faktore wat met tekortkominge verbind word (Hawley & DeHaan, 1996). Uit dié perspektief word die mite van 'n probleemvryegesin bevraagteken, terwyl die gesin se vermoë tot herstrukturering en hernuwing beklemtoon word (Greeff & Human, 2004).

'n Tweede belangrike paradigmaterskuif het gedurende die 1970's plaasgevind toe baie sosiaal-wetenskaplikes begin vra het: “Wat dra daartoe by dat sommige mense, ongeag die teenwoordigheid van risikofaktore en teenspoed, gesond bly en goed funksioneer, terwyl ander nie?” (Patterson, 2002). Hierdie veerkrachtigheid behels om terug te spring, en impliseer die vermoë om ná buiging, saampersing of uitrekking na die oorspronklike vorm terug te keer, sowel as die vermoë om bo teenspoed uit te styg en stres te oorleef (Hawley & DeHaan, 1996; Walsh, 2003). Die fokus om veerkrachtigheid by individue uit te wys het die grondslag gelê vir die volgende verskuiwing in konseptualisering, naamlik dié vanaf 'n tekortmodel na 'n veerkrachtige model, wat op veerkrachtigheid en aanpassing konsentreer (Hawley & DeHaan, 1996).

Dié derde verskuiwing het gekom toe die teorie van veerkrachtigheid, wat oorspronklik op die individu gekonsentreer het (Walsh, 2003), uitgebrei is om ook gesinne in te sluit. Hierdie spesifieke verskuiwing het die afgelope twee dekades plaasgevind, en het tot die ontwikkeling van die term ‘gesinsveerkrachtigheid’ gelei. Daar is verskeie omskrywings van gesinsveerkrachtigheid wat elk verskeie aspekte van die konsep beklemtoon. McCubbin, Thomson en McCubbin, denkleiers op hierdie gebied, omskryf dit as “kenmerke, dimensies en eienskappe van gesinne wat hulle help om weerstand te bied teen ontwinging tydens verandering, en aanpasbaar te wees in krisissituasies” (1996, p. 247).

Gesinsveerkrachtigheidsteorie beklemtoon die rol van gesinskenmerke, -gedragpatrone en -bevoegdheid om die impak van stresvolle gebeure te verminder en die gesin te ondersteun om ná die krisis te herstel (McCubbin et al., 1996). Volgens Walsh (2003) beteken veerkrachtigheid nie dat die gesin noodwendig ongedeerd van 'n krisis sal afkom nie. Die gesin se struktuur en funksionering kan wél verander, maar veerkrachtigheid kan steeds sigbaar wees in die prosesse om die krisis te verwerk, daaruit te leer en dit by die gesin se lewens storie te integreer. Dit beklemtoon die siening dat veerkrachtigheid ook as ‘vorentoebons’, en nie net ‘terugbons’ nie, beskou kan word (Walsh, 2003).

Gesinsveerkrachtigheid impliseer herstel, omdat dit die potensiaal het om 'n vorige gesin-status te herstel (Vasquez, 2000; Wolin & Wolin, 1993). Terselfdertyd is dit konstruktief wat betref die herstrukturering van individue se lewens, sowel as nuutskeppend, omdat dit nuwe en voorheen onbekende moontlikhede daarstel. Wanneer moontlikhede werklikhede word, word hoop geskep, en word 'n gevoel van trots en prestasie gekweek (Siqueira & Diaz, 2004).

Een van die vroegste voorgestelde modelle is Hill se voorkrisis-ABCX-model, wat in 1949 geformuleer is. Hierdie model beklemtoon die wisselwerking tussen die stressors (A), die hulpbronne (B) en die bepaling van die stressors (C), wat gesamentlik gesinne in krisissituasies (X) beskerm. Uit Hill se ABCX-model het ondersoekes gespruit wat gekonsentreer het op die teenwoordigheid van voor- en nakrisisfaktore by gesinne wat teenspoed beleef. Hierdie ondersoekes behels ontwerpe wat op die dubbele ABCX-model en die gesinsverstelling-en-aanpassingsreaksie-model van McCubbin en Patterson (McCubbin et al., 1996) gebaseer is. Dít is gevolg deur die tipologiemodel van gesinsverstelling en -aanpassing, wat deur McCubbin en McCubbin (1996) ontwikkel is. Dié model beklemtoon gesinspatrone en die rol wat dit in verstelling en aanpassing gedurende teenspoed en krisisse speel.

Dit het toenemend duidelik geword dat etnisiteit, kultuur en diversiteit in gesinstrukture belangrike veranderlikes is in die begrip van gesinsaanpassing en -veerkrachtigheid. Die veerkrachtigheidsmodel van gesinstres, -verstelling en -aanpassing (McCubbin & McCubbin, 1996) (hierna ‘die veerkrachtigheidsmodel’) erken genoemde veranderlikes, maar stel ook twee verdere gesinsproesse voor, naamlik harmonie en balans. Hiermee word die omvang van gesinsbeoordeling uitgebrei, en word die verwante prosesse van verstelling en aanpassing verder beklemtoon. Die model bied 'n sisteemraamwerk vir die begrip van

gesinsveerkrachtigheid, deurdat dit die funksionering van die gesin in die konteks van sy sosiale omgewing, gemeenskap, samelewing en die wêreld beskou. Die veerkrachtigheidsmodel dien as teoretiese uitgangspunt vir die ondersoek waarvoor hierin verslag gedoen word.

Die hoofaanneme van die veerkrachtigheidsmodel is dat verandering en teenspoed, as normale deel van die gesinslebensiklus, aan alle gesinne uitdagings stel. Wanneer 'n stressor voorkom, hetsy normatief of nie normatief, word vier hoofdomeine van gesinsfunksionering geraak, naamlik (i) interpersoonlike verhoudings; (ii) gemeenskapsverhoudings; (iii) ontwikkeling, welwees en spiritualiteit, en (iv) struktuur en funksie. Wanneer 'n krisis die gesin voor 'n uitdaging te staan bring, is die hoofdoel van daardie gesin om weer harmonie en balans te bereik. Die veerkrachtigheidsmodel beskryf twee verwante fases in 'n gesin se reaksie op stres. Eerstens beskryf die aanpassingsfase die gesin se voorkrisisfunksionering en die invloed van beskermende of weerstandsfaktore (McCubbin, McCubbin, Thompson, Han & Chad, 1997). Wanneer die gesin met normatiewe stressors, spanning en oorgang te doen kry, maak dit klein korttermynverstellings om die tersaaklike eise met die minste moontlike ontwrigting vir die gesinstruktuur te hanteer (Der Kinderen & Greeff, 2003). Tweedens gaan die gesin met die ontstaan van 'n krisis die aanpassingsfase binne. Hierdie fase behels die inwerkingtrekking van herstelfaktore, en verwys na die gesin se vermoë om by 'n gesinskrisissituasie aan te pas (McCubbin et al., 1997). Verstelling behels verandering in gesinsfunksioneringspatrone sodat beskermende faktore in werking kan tree, terwyl aanpassing eerder dui op veranderinge in eksterne sisteme, sowel as die gesin se verhoudings met hierdie sisteme, ten einde herstelfaktore te benut. Wanneer die gesin voor gesinstressors te staan kom, gaan dit dus eers deur die verstellersfase, wat volgens die veerkrachtigheidsmodel deur die aanpassingsfase gevolg word (McCubbin & McCubbin, 1996). Die mate waarin die gesin die impak van die krisis kan minimaliseer, is sigbaar in die vlak van gesinsaanpassing (Lee et al., 2003).

Walsh (2003) se benadering tot gesinsveerkrachtigheid is effens anders. Sy beskryf gesinsveerkrachtigheid aan die hand van nege sleutelgesinsprosesse op die volgende drie funksioneringsgebiede: gesinsgeloofsisteme, organisasiepatrone en kommunikasiepatrone. In ooreenstemming met hierdie paradigma word 'n gesin se vermoë om van ongunstige omstandighede te herstel, bepaal deur die mate waarin die gesin hierdie gebiede kan ontgin en benut. Die sleutelprosesse in gesinsgeloofsisteme wat Walsh (2003) beskryf, hou

verband met die wyse waarop gesinne aan teenspoed betekenis heg, die gevolge van 'n positiewe lewensbeskouing, transendensie en spiritualiteit. Volgens Walsh (2003) word veerkrachtigheid deur gedeelde geloofsisteme gekweek wat gesinslede help om betekenis aan krisissituasies te gee. Dit skep hoop en help vorm 'n positiewe beskouing. Sterk punte en hulpbronne bemagtig individue en gesinne om suksesvol op krisisse en voortdurende uitdagings te reageer. Op hulle beurt organiseer hierdie gedeelde geloofsisteme-gesinsprosesse sowel as die gesin se benadering tot krisissituasies (Walsh, 2003). Veerkrachtigheid in gesinne kan volgens Walsh (1998) aangemoedig word deur (i) gesinsgeloofsisteme uit te bou; (ii) 'n omgewing te hê waarin hoop en moontlikhede vermeerder word; (iii) samewerking en wederkerige ondersteuning te ontwikkel; (iv) die voorhou van 'n perspektief waarvolgens teenspoed as 'n normale deel van die lewe verwag moet word, en (v) oortuigings oor die gesin se selfwaarde en potensiaal te versterk.

Gesinsorganisasiepatrone verwys na die gesin se buigzaamheid, verbondenheid, en sosiale en ekonomiese hulpbronne (Walsh, 2003). In krisistye moet gesinne hulself herorganiseer en hul hulpbronne aktiveer om die uitdagings te oorkom. Buigzaamheid is 'n kerneienskap wat gesinne in staat stel om te verander wanneer dit nodig word, terwyl stabiliteit deur bestaande funksioneringspatrone behou word (Walsh, 1998). Verbondenheid onder gesinslede dra by tot wederkerige ondersteuning en samewerking, maar respekteer terselfdertyd verskillende grense en outonomie (Greeff & Thiel, in druk). Familie en sosiale netwerke is noodsaaklik in krisistye, omdat hulle emosionele en praktiese ondersteuning kan bied (McCubbin et al., 1997; Suarez & Baker, 1997), wat dan ook 'n rede is waarom geïsoleerde gesinne sukkel om krisisse te hanteer.

Kommunikasie is volgens Walsh (2003) 'n derde gebied van gesinsfunksionering wat gesinsveerkrachtigheid raak. Dit omsluit duidelike kommunikasie, vrye emosionele uiting en samewerkende probleemoplossing. Ten tyde van 'n krisis is dit noodsaaklik om die stresvolle situasie so duidelik moontlik te skets om besluitnemingsprosesse voort te help en tot 'n gedeelde verstandhouding tussen gesinslede te kom. Kommunikasie help onduidelikhede oor die gesin se omstandighede te verkry, deurdat dit begrip van die omstandighede en van moontlike gevolge vir die gesin fasiliteer. Onduidelike kommunikasie kan tot verwarring en misverstande bydra (Walsh, 1998). 'n Krisis kan 'n wye verskeidenheid gevoelens en intense emosies ontlok wat maklik tot konflik kan lei. In baie gevalle is die uiting van emosies belangrik

in die hantering van 'n voortdurende krisis, en kan die ophoop van emosies inderdaad die kommunikasieproses belemmer (Walsh, 1998). Direkte en duidelike kommunikasie kan ook probleemoplossing by wyse van openlike verskille en toepaslike probleemoplossingsvaardighede aanmoedig (Greeff & Thiel, in druk). Samewerkende probleemoplossing en kreatiewe dinkskrumms skep moontlikhede om die krisis te oorkom, en stel die gesin in staat om proaktief te wees in hul keuses en optrede. Om probleme te ignoreer en te vermy kan tot onopgeloste sake lei, wat in die toekoms selfs meer ontwrigtend kan word (Walsh, 2003).

In teenstelling met McCubbin en McCubbin (1996), verwys Walsh (2003) nie na enige vorige vlak van gesinsfunksionering nie. Albei hierdie raamwerke erken wél die belang van gesinsveerkrachtigheid wanneer die gesin by 'n stressor moet aanpas ten einde met die lewe voort te gaan. Soortgelyk aan Walsh (2003) se raamwerk, stel McCubbin en McCubbin (1996) se model ook nie 'n rigiede bloudruk vir suksesvolle gesinsaanpassing voor nie, maar verskaf eerder 'n teoretiese raamwerk vir die bepaling van eienskappe en hulpbronne sowel as die gepaardgaande prosesse waardeur hierdie veerkrachtigheidskenmerke gesinsaanpassing voorthelp. Uit albei teoretiese raamwerke volg dat gesinsveerkrachtigheid 'n komplekse konstruk is, wat aangedryf en in stand gehou word deur interafhanklike prosesse tussen persoonlike, gesins-en omgewingseienskappe en -faktore wat die gesin kan gebruik ten einde by situasies en gebeurtenisse as gevolg van die gesinskrisis aan te pas.

INWERKINGSTELLING VAN TEORIE IN AANGEMELDE NAVORSING

Die veerkrachtigheidsmodel (McCubbin & McCubbin, 1996) is aan die hand van meetbare gesinsveranderlikes in werking gestel. Dit wys sekere onderskeibare gesinsveranderlikes in die komplekse teoretiese struktuur van die modelle uit – veranderlikes wat op verskillende wyses bydra tot die gesin se vermoë om by 'n krisis aan te pas. Met behulp van korrelasie-ontleding is veranderlikes wat statisties beduidend met gesinsaanpassing korreleer, as gesinsveerkrachtigheidseienskappe beskou. Alhoewel oorsaaklikheid nie geïmpliseer word nie, sou 'n mens kon sê dat hoe meer (of minder in die geval van beduidende negatiewe korrelasies) daar van 'n betrokke eienskap by deelnemende gesinne teenwoordig was, hoe beter was die aanpassing van daardie betrokke groep gesinne. Eenvoudige Pearson- of Spearman-korrelasieberekeninge is gewoonlik met meer gesofistikeerde regressie-ontledings opgevolg.

In die meeste van die ondersoekte is die kwantitatiewe data-insameling en -ontleding aangevul met kwalitatiewe data-insameling en -ontleding in gemengde metode-navorsingontwerpe. Alhoewel die kwantitatiewe resultate gewoonlik bevestig kon word, is bykomende gesinsveerkrachtigheidseienskappe op grond van die kwalitatiewe ontledings uitgewys. Soms is teenstrydige resultate verkry, wat dan 'n meer sorgvuldige ontleding en vertolking vereis het.

EMPIRIESE BEVINDINGE OOR GESINSVEERKRAGTIGHEIDS- EIENSKAPPE BY VERSKILLENDE GESINSPOPULASIES

In die opsomming van gesinsveerkrachtigheidseienskappe by groepe Suid-Afrikaanse gesinne word 'n kort beskrywing van die deelnemende gesinne sowel as van wie hulle verteenwoordig het, gegee (vergelyk Tabel 1). Dit word gevolg deur nommers wat kwantitatief gemeet is en bepaalde gesinsveerkrachtigheidseienskappe verteenwoordig. In die laaste kolom is 'n opsomming van die gesinsveerkrachtigheidseienskappe wat met behulp van tematiese ontleding uitgewys is.

In die lig van die talle gesinsveerkrachtigheidseienskappe wat in die ondersoekte uitgewys is (kwantitatief én kwalitatief), is die verdere verkenning van hierdie eienskappe 'n natuurlike ontwikkeling in die uitbreiding van hierdie navorsingsprogram. In die laaste twee ondersoekte waaroor daar in Tabel 1 verslag gedoen word, is spesifieke gesinsveerkrachtigheidseienskappe dan ook kwalitatief meer deurtastend ondersoek. 'n Kort beskrywing van elk van dié eienskappe volg direk ná Tabel 1.

Notas: Tabel 1

1. Die volgende afkortings word gebruik om die geslag en generasie aan te dui van deelnemers wat die eienskap getoon het:
 - o = ouer;
 - k = kind;
 - m = manlik;
 - v = vroulik
2. * = Daar bestaan 'n omgekeerde verhouding tussen die veranderlike en gesinsaanpassing.

Tabel 1: Opsomming van 12 ondersoeke in Suid-Afrika waarin gesinsveerkragtigheidseienskappe bepaal is

	Titel van ondersoek	Deelnemers	Kwantitatief bepaalde eienskappe	Kwalitatief bepaalde eienskappe
1	“Resilience in families that have experienced heart-related trauma” (Greeff & Wentworth, 2009)	Twee-en-twintig getroude ouers (gemiddeld 50 jaar oud en gemiddeld 22 jaar lank getroud) met ten minste een kind nog in die huis het gesinne verteenwoordig van wie lede minstens ses maande voor die ondersoek gehospitaliseer is.	1; 3; 4; 6; 15; 16; 17	Intern: emosionele ondersteuning van gesinslede; praktiese ondersteuning – verander rolle, deel verantwoordelikhede; individue se eienskappe – aanvaar mekaar, positiewe beskouing, begrip vir mekaar
2	“Resilience in families with an autistic child” (Greeff & van der Walt, 2010)	Vier-en-dertig ouers het twee-ouer- en enkelouergesinne met ’n outistiese kind van jonger as 10 verteenwoordig. Die gemiddelde ouderdom van ouers was 36, en die gemiddelde duur van hul huwelik 9½ jaar.	3; 4; 5; 7; 8; 9; 11; 12; 16; 19; Inkomste, ouderdom van outistiese kind.	Skool en behandelingsprogramme; kennis van outisme; aanvaarding van diagnose; ondersteuning en betrokkenheid van familie; geloof in God
3	“Resilience in remarried families” (Greeff & Du Toit, 2009)	Agt-en-dertig ouers (gemiddeld 43 jaar oud) en kinders het gesinne verteenwoordig wat aan die volgende kriteria voldoen: is tussen een en vyf jaar vantevore weer getroud (gemiddeld 3.4 jaar); ten minste een ouer se tweede huwelik; ten minste een kind nog op skool. Deelnemende kinders se gemiddelde ouderdom was 16.	1 (o); 2(k); 4(o,k); 5(o,k); 6(o,k); 7(o,k); 8(o,k); 9(o,k); 12(k); 13(k); 15(k)	
4	“The prevalence of resilience in migrant families” (Greeff & Holtzkamp, 2007)	Agt-en-sestig wit gesinne wat na ’n ander dorp of stad in Suid-Afrika verhuis het, is deur ’n ouer (gemiddeld 45 jaar oud) en ’n kind (gemiddeld 17 jaar oud) verteenwoordig. Ten minste een kind moes nog op skool wees. Verhuising moes tussen een en vier jaar vantevore plaasgevind het.	1(k); 4(o); 3(o); 6(o,k); 7(o,k); 9(o,k); 10(o,k); 11(o); 12(k); 16(o,k); 17(o); 18(o); 19(o)	Intern: onderlinge emosionele en praktiese ondersteuning; individue se eienskappe – humor, uitreik na ander, positiewe houding; oop en eerlike kommunikasie Ekstern: ondersteuning van familie en vriende; godsdiens en spiritualiteit
5	“Resilience factors in families living with people with mental illnesses” (Jonker & Greeff, 2009)	Volwassenes (gemiddeld 48 jaar oud) het 34 lae-inkomste-gesinne verteenwoordig wat saamleef met ’n pasiënt (ten minste 21 jaar oud – gemiddelde ouderdom 33) wat by ’n gemeenskapskliniek vir ’n As I-psiigiatriese versteuring behandel word.	3; 4; 5; 6; 9; 11	Intern: godsdiens en spiritualiteit – kerkaktiwiteite, gebed, geloof; individuele eienskappe – gesindheid, hoop; onderlinge emosionele en praktiese ondersteuning Ekstern: sosiale ondersteuning – familie, vriende en bure
6	“Resilience in families in which a parent has died” (Greeff & Human, 2004)	’n Ouer en ’n adolessent was die verteenwoordigers van 39 enkelouergesinne wat aan die volgende kriteria voldoen het: Die oudste kind is ’n adolessent (12 tot 19 jaar oud) en woon nog in die huis; ’n ouer is tussen een en vier jaar vantevore oorlede; die oorlewende ouer is nie in ’n vaste verhouding of weer getroud nie. Die gemiddelde tydsverloop sedert die dood van die ouer was drie jaar.	1(k); 6(o,k); 11(k)	Intern: onderlinge emosionele en praktiese ondersteuning; individuele eienskappe – uitreik na ander, aanvaarding van situasie, oop en eerlike kommunikasie Ekstern: sosiale ondersteuning – familie en vriende; godsdiens en spiritualiteit – aktiwiteite en geloof
7	“Variables associated with resilience in divorced families” (Greeff & Van der Merwe, 2004)	Deelnemers was ’n ouer en ’n adolessent van 98 middelinkomste-enkelouergesinne. Die oudste kind moes ’n adolessent en nog deel van die huishouding wees. Die egskeding moes een tot vier jaar vantevore plaasgevind het. Die gemiddelde ouderdom van die ouers was 42. Hulle was gemiddeld 15 jaar lank getroud, gemiddeld vir 3½ jaar geskei, en alle deelnemende ouers het in ’n beroep gestaan.	1 (o,k); 2(k); 6(o,k); 11 (o,k); jare getroud (k)*; jare geskei (o)	Intern: onderlinge ondersteuning, geloof in ’n Hoër Mag; openlike gesinskommunikasie; ’n positiewe houding oor die gesin se toekoms Ekstern: ondersteuning van familie en vriende

Titel van ondersoek	Deelnemers	Kwantitatief bepaalde eienskappe	Kwalitatief bepaalde eienskappe
8	“Resiliency in poor single-parent families” (Greeff & Fillis, 2009)	’n Prediker het 32 enkelouergesinne uitgewys en ’n verdere 19 gesinne is met behulp van die sneeu-baltegniek bepaal. Die volgende kriteria het gegeld: ten minste vir twee jaar ’n enkelouer; deelnemende kind moes oudste kind én nog op skool wees; maksimum huishoudelike inkomste van R1 500,00 per maand. Gemiddelde ouderdom van ouers (n = 51) – almal vroue – was 35, en dié van deelnemende kinders (n = 21) 16.	1 (o); 6(o); 8(o); 14(o,k) Intern: onderlinge emosionele en praktiese ondersteuning; geloof en spiritualiteit; ’n interne lokus van beheer; gesinstrots; optimisme oor die gesin; verbintenis tot gesin; oop gesinskommunikasie Ekstern: ondersteuning van familie en vriende
9	“Resilience in families of husbands with prostate cancer” (Greeff & Thiel, in druk)	Mans (gemiddelde ouderdom 68) en vroue (gemiddelde ouderdom 64) van 25 gesinne is op grond van die volgende kriteria uitgewys: Die prostaatkankerdiagnose moes ten minste ses maande vantevore geskied het en pare moes getroud wees. Die gemiddelde lengte van die huwelike was 40 jaar, almal het kinders gehad, en 66% van die mans en 24% van die vroue het tersiêre opleiding gehad.	1 (m,v); 4(m,v); 5(m,v); 6(m,v); 7(v); 9(v); 15(v) Intern: onderlinge praktiese en emosionele ondersteuning; oop en eerlike kommunikasie
10	“Indications of resilience factors in families who have lost a home in a shack fire” (Greeff & Lawrence, in druk)	Van die 38 volwasse gesinsvertegenwoordigers was 82% vroue. In 21% van die gesinne was die ouer enkel, 53% van die ouers was in ’n vaste verhouding, en 26% was getroud. Vyftig persent van die gesinne het vier lede gehad, 42% het twee kinders gehad, en 37% een kind. Die meeste gesinne (68%) het tussen R501 en R1000 per maand verdien, en 95% van die deelnemers was Xhosaspreekend.	3; 5; 6; 9 Ondersteuning van munisipale inisiatief om boumateriaal te verskaf; samewerking as ’n gesin (byvoorbeeld organiseer gesinslede en ken take toe ten einde huis te herbou); ondersteuning van familie (byvoorbeeld skoonouers, ouers, broers en susters, neefs en ooms)
11	“Spirituality as a resiliency quality in Xhosa-speaking families in South Africa”(Greeff & Loubser, 2008)	Ouers (gemiddelde ouderdom 47) het 51 Xhosaspreekende gesinne van ’n landelike gebied in die Oos-Kaap verteenwoordig. Gesinne het die dood van ’n kind of ’n ernstige finansiële terugslag beleef. Vyf-en-twintig persent van die ouers was enkel, 68% was in hulle eerste huwelik, en 7% in hulle tweede huwelik. Twaalf ouers het permanente werk gehad; 16 het deelyds gewerk; drie was pensioenarisse; ses was werkloos, en 14 se werkstatus was onbekend. Die meerderheid het ’n hoërskoolkwalifikasie gehad (n = 28), terwyl 23 tersiêre opleiding ondergaan het. Nege-en-twintig van die gesinne het ’n jaarlikse inkomste van minder as R20 000 verdien, terwyl die res tussen R20 000 en R100 000 per jaar verdien het.	Ses kategorieë (met subkategorieë) is bepaal: (i) Geskenke van God – die gesin, en liefde (ii) Leiding – ’n bron tydens krisis (iii) God se werke –voorsien, ondersteun en dra laste (iv) God se plan – ’n plan met elke individu, dit gee hoop (v) Gebed – aanbidding, ’n dialoog met God, interpersoonlik van aard, rig versoeke en beleef resultate (vi) Geloof – geloof, hoop en vertroue in God, effek van geloof word prakties deur deelnemers beleef
12	“Optimism in family resilience” (Greeff & De Villiers, 2008)	Elk van die 22 enkelouergesinne is deur ’n adolessent verteenwoordig. Die sterfte van die ouer moes tussen een en vier jaar vantevore plaasgevind het (die gemiddelde tyd was drie jaar). Die meeste van die 22 deelnemers (gemiddelde ouderdom 20.9 jaar) was mans (n = 13), en 14 van die oorlewende ouers (gemiddelde ouderdom 48½ jaar) was vroue.	Die positiewe houdings van individuele gesinslede; ’n ingesteldheid om te wil aangaan; onderlinge ondersteuning; gehegtheid aan mekaar; ’n fokus op die positiewe; godsdienstige geloof; waardering vir wat hulle het, en humor. Belangrikste manifestasie is individue se persoonlike optimisme, en die manier waarop dit die

Uit Tabel 1 volg dat sommige van die gesinsveerkragtigheidsienskappe by die meeste van die groepe voorkom, terwyl ander weer net by sekere groepe openbaar word. Die vraag ontstaan dus of sommige eienskappe altyd van belang is, terwyl ander net in baie bepaalde omstandighede geld.

In die volgende afdeling word die bepaalde eienskappe georden na gelang van hoe gereeld dit in die aangemelde ondersoekte voorgekom het (vergelyk Tabel 1). Waar van toepassing word die kwantitatiewe bevindinge by die kwalitatiewe bevindinge (vergelyk laaste kolom in Tabel 1) sowel as ander literatuur geïntegreer.

BEPAALTE GESINSVEERKRAGTIGHEIDSEIENSKAPPE

Alhoewel gesinsveerkragtigheidsienskappe moontlik in sekere patrone voorkom, byvoorbeeld na gelang van die tipe krisis en die kombinasie van belangrike gesinsveranderlikes (soos struktuur, sosio-ekonomiese status en fase van gesinsontwikkeling), word daar hier met 'n beskrywing van die gesinseienskappe volstaan. 'n Aanduiding word ook gegee van die ondersoekte waartydens die betrokke gesinseienskap uitgewys is. Let daarop dat die gesinseienskapnommer (van 1 tot 19) wat tussen hakies aangedui word 'n nominale waarde het, en nie 'n ordinale waarde nie.

- *Gesinsgehardheid* (eienskap 6, bevind in ondersoekte 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 en 10)

Dit behels die sterkte van die gesin as eenheid. Gesinsgehardheid verwys na die gesin se gevoel van beheer oor die uitkoms van lewensgebeurtenisse, en dui dus op 'n daadwerklike benadering tot die hantering van krisisse en uitdagings. Gesinsgehardheid dien as buffer teen krisisse, deur dat die gesin saamwerk en teenspoed as 'n eenheid benader. Die gesin glo dus dat hulle in beheer van hulle eie toekoms is.

- *Gemeenskapsintegrasie* (eienskap 1, bevind in ondersoekte 1, 3, 4, 6, 7, 8 en 9)

Gemeenskapsintegrasie dui op die mate waarin die gesin by hulle gemeenskap geïntegreer is. Hoe beter die integrasie, hoe meer die ondersteuning sowel as die gebruik van sodanige ondersteuning vir emosionele, selfwaarde- en netwerkdoeleindes. Gemeenskapsintegrasie dien as 'n beskermende sowel as 'n herstelfaktor vir die gesin. In die aangesig van 'n krisis kan die beskikbaarheid van 'n sosiale netwerk praktiese en emosionele ondersteuning bied om die teenspoed te oorkom (McCubbin et al., 1997). Ook Aguirre, Meyers en

Varkey (2002) meen dat sosiale ondersteuning gesinne isoleer teen die skadelike invloed van stressors wat gesinsfunksionering kan ontwrig, terwyl dit ook suksesvolle gesinsaanpassing kan aanmoedig.

- *Verbintenis tot gesin* (eienskap 9, bevind in ondersoekte 2, 3, 4, 5, 9 en 10)

Hierdie eienskap dui op die gesin se vermoë om saam te werk, hulle afhanklikheid van die gesin, en hulle bewustheid van die interne krag van die gesin. Verbintenis beteken dat die gesinslede voel dat hulle op mekaar kan vertrou en kan saamwerk om teenspoed te oorkom. Verbintenis versterk veerkragtigheid, omdat gesinne met hierdie eienskap makliker by moeilike omstandighede aanpas en beter as 'n eenheid saamwerk om uitdagings te oorkom (McCubbin & McCubbin, 1996).

- *Bevestigende kommunikasie* (eienskap 4, bevind in ondersoekte 1, 2, 3, 4, 5 en 9)

Dit dui op die mate van ondersteuning en omgee wat in die gesin se kommunikasie teenwoordig is. Hierdie tipe kommunikasie is 'n noodsaaklike hulpbron wat gesinne help om stressors en spanning te hanteer (McCubbin & McCubbin, 1996).

- *Passiewe waardering van 'n krisissituasie* (eienskap 11, bevind in ondersoekte 2, 4, 5, 6 en 7)

Sodanige passiewe coping-strategie word gebruik as die gesin nie vertrou het in hulle eie vermoë om die uitkoms van hulle omstandighede te verander nie. Deur passief te wees en niks aan die krisis te doen nie, gaan die tyd verby en kan nuwe oplossings en insigte, of selfs onverwagte hulp, die gesin se siening oor die aard en nagevolge van die krisis verander. Vir gesinsveerkragtigheid is dit noodsaaklik en funksioneel om passief te wees wanneer dit werklik nodig is, sodat herstel kan plaasvind (Greeff & Human, 2004). Passiwiteit kan ook 'n aanduiding wees van innerlike sterkte in die gesin; dat die krisis doeltreffend verwerk is. As alternatief kan hierdie coping-styl moontlik ook die anderkant van impulsiewe en ondeurdagte gedrag weerspieël.

- *Opruiende kommunikasie* (eienskap 5, bevind in ondersoekte 2, 3, 5, 9 en 10)

Dit is die enigste bepaalde eienskap waarvan toeneemende afwesigheid met beter gesinsaanpassing verbind word. Opruiende kommunikasie word gekenmerk deur dubbelsinnigheid en negatiewiteit, wat op sy beurt onsekerheid skep. Dit vererger stresvolle omstandighede deurdat dit begrip van die krisis en tebowekoming van die krisis belemmer.

- *Probleemoplossende gesinskommunikasie* (eienskap 3, bevind in ondersoek 1, 2, 4, 5 en 10)

Hierdie eienskap gee 'n aanduiding van die mate waarin gesinskommunikasie as hulpmiddel beskou word wanneer 'n gesin 'n krisis beleef. Duidelike en verstaanbare inligting oor 'n situasie stel die gesin in staat om die situasie te verstaan en goed ingeligte besluite oor toepaslike optredes te neem. Veerkragtigheid word aangemoedig as dit vir gesinslede moontlik is om openlik oor huidige situasies en die gepaardgaande emosies met mekaar te kommunikeer (Walsh, 2003). Dit bring 'n gedeelde begrip van die krisis teweeg en laat individue voel of hulle ondersteuning het, wat op sy beurt samewerkende probleemoplossing in die hand werk.

- *Beskou krisisse as 'n uitdaging* (eienskap 7, bevind in ondersoek 2, 3, 4 en 9)

Dit dui op die gesin se pogings om te wil leer, om krisisse positief te herformuleer, om vernuwend te dink en te doen, en om daadwerklik na nuwe ervarings te soek. Spesifieke eienskappe wat by so 'n gesin teenwoordig sal wees, is 'n positiewe houding, uitreiking na ander gesinslede, die deel van raad, om as voorbeeld vir mekaar te dien, om mekaar se geesdrif te verhoog, en om meer hoopvol oor die toekoms te wees (Holtzkamp, 2010).

- *Gevoel van beheer oor die gesin se toekoms* (eienskap 8, bevind in ondersoek 2, 3 en 8)

Hierdie eienskap dui op die gesin se gevoel dat hulle in beheer is van hulle gesinslede eerder as dat gebeurtenisse en omstandighede buite hulle gesin hulle lot bepaal. Dit hou verband met gesinseienskappe soos om nie deur probleme oorweldig te word nie, dat niks te moeilik is om te hanteer nie, en die vermoë om uitdagings die hoof te bied en te oorkom. Meer bepaald beteken dit om in beheer te wees, om nie die hoop te laat vaar nie, 'n ervaring van vertroue en stabiliteit, meer geduld en kalmte, en meer wysheid om krisisse aan te pak (Holtzkamp, 2010).

- *Soeke na sosiale ondersteuning* (eienskap 12, bevind in ondersoek 2, 3 en 4)

Dit dui op die mate waarin die gesin van strategieë gebruik maak om daadwerklik sosiale ondersteuning by familielede, bure en vriende te gaan soek.

- *Herformulering van 'n krisissituasie* (eienskap 15, bevind in ondersoek 1, 3 en 9)

Dit dui op die mate waarin gesinne van die strategie gebruik maak om krisissituasies te heromskryf of te

herformuleer om dit vir hulle meer betekenisvol te maak.

- *Saamwees van 'n ouer en 'n kind* (eienskap 16, bevind in ondersoek 1, 2 en 4)

Dit dui op die klem wat die gesin op die ontwikkeling van voorspelbare kommunikasiepatrone tussen ouers en hulle kinders plaas. Hierdie eienskap weerspieël die vlak en belang van kommunikasie in die gesin, en kan aanduidend wees van die gehalte van gesinsverhoudings in die toekoms.

- *Gesinsamwees* (eienskap 19, bevind in ondersoek 2 en 4)

Dit dui op die klem wat die gesin op saamwees plaas deur aktiwiteite soos gesinstyd, stiltetyd en spesiale gebeurtenisse by hulle roetines in te sluit. Lede van veerkragtige gesinne geniet dit om saam tyd deur te bring, daaglikse roetines te ontwikkel, en spesiale gebruike en feesvieringe te hê wat hulle gesinslidmaatskap bevestig en hulle tot 'n gesinsidentiteit verbind (Silliman, 1995). 'n Gevoel van samehorigheid onder gesinslede verminder ook die effek van risikofaktore en die moontlikheid van swak gesinsaanpassing.

- *Gesinstake* (eienskap 17, bevind in ondersoek 1 en 4)

Hierdie eienskap dui op die mate waarin gesinne roetines het wat kinders en adolessente bepaalde verantwoordelikhede in die huishouding gee. Gesinsroetines, gesinsrituele en deelname aan werkies in die huis dra tot gesinne se aanpassing in krisistye by (McCubbin et al., 1996).

- *Benutting van ondersteuning deur familie en vriende* (eienskap 2, bevind in ondersoek 3 en 7)

Dit dui op die mate waarin 'n gesin werklik die aanbod van hulp en bystand van familie en vriende aanvaar en benut ten einde hulle by die krisis te help aanpas. Die beskikbaarheid van ondersteuning van familie en vriende dra tot positiwiteit by, omdat die gesin voel dat hulle eksterne bronne het wat praktiese hulp of emosionele ondersteuning betref, wat hulle sal help om die krisis te oorkom (Hastings & Taunt, 2002). Eerder as om oorweldig te voel deur die krisis, lyk dit hanteerbaar en kan die gesin op die positiewe aspekte daarvan konsentreer. Sosiale ondersteuning gee aan gesinne 'n gevoel van waarde en behoort.

- *Mobilisering van die gesin* (eienskap 13, bevind in ondersoek 3)

Hierdie coping-strategie beteken dat die gesin daad-

werklik uitwaarts beweeg om hulp by bronne in die gemeenskap te gaan soek en dit dan te benut. Hierdie bronne kan professioneel én nie professioneel van aard wees.

- *Soeke na spirituele ondersteuning* (eienskap 14, bevind in ondersoek 8)

Hierdie handeling dui op die daadwerklike uitbeweeg van die gesin om spirituele ondersteuning te soek. Volgens Mahoney, Murray-Swank, Murray-Swank en Pargament (2003) sorg spiritualiteit en geloofsoortuigings vir 'n dieper en sinvoller gesinslewe, terwyl dit ook tot meer bevredigende en sinvolle gesinsverhoudings bydra. Vandsburger, Harrigan en Biggerstaff (2008) meen dat godsdiens gesinne help om teenspoed te verstaan deur riglyne en bemoediging te verskaf met betrekking tot die vereiste veranderinge om die swaarkry te oorkom.

- *Beskikbaarheid van toereikende coping-strategieë* (eienskap 10, bevind in ondersoek 4)

Hierdie eienskap dui op die toereikendheid van die gesin se probleemoplossings- en gedragstrategieë gedurende teenspoed en krisis. Dit is dus 'n aanduiding of die gesinslede meen dat hulle oor die coping-strategieë beskik om krisis te hanteer en daarby aan te pas.

- *Kontak met familieledede* (eienskap 18, bevind in ondersoek 4)

Dit dui op die gesin se pogings om roetines te vestig wat tot betekenisvolle verhoudings met familieledede lei. Die bestaan van 'n ondersteuningsnetwerk, bepaald met familieledede, kan 'n belangrike aspek wees in die voorkoming van wanfunksionering in gesinne. Gesinne met sterk familiebande sal minder waarskynlik kwesbaar raak (fisies óf emosioneel) en sal ook minder waarskynlik op formele of informele bronne vir hulp hoef staat te maak (Greeff & Holtzkamp, 2007).

In elk van die twee kwalitatiewe ondersoeke wat in Tabel I aangedui word (Greeff & De Villiers, 2008; Greeff & Loubser, 2008), is die omvang en betekenis van die betrokke gesinseienskap (onderskeidelik optimisme en spiritualiteit) by gesinne wat aan 'n krisis blootgestel was, meer uitvoerig beskryf. 'n Beskrywing en voorstelling van wat 'n gesinsveerkrachtigheidseienskap alles kan omsluit, vereis nie net 'n meer omvattende begrip van die eienskap nie, maar bied ook die moontlikheid om die gesinseienskap deur middel van een of ander tipe intervensie te ontwikkel.

GEVOLGTREKING EN VERDERE NAVORSING

Gesinsveerkrachtigheid is 'n komplekse konstruk, wat bepaalde uitdagings aan die navorser stel. Die bestaan van twee goed ontwikkelde teoretiese raamwerke (McCubbin & McCubbin, 1996; Walsh, 2003) maak dit moontlik om navorsingsprojekte te ontwerp wat op die begrip en verklaring van belangrike elemente en prosesse in gesinsdinamiek konsentreer. Om navorsing binne hierdie raamwerke sinvol te beplan en uit te voer, is dit nodig om vertrouwd te wees met die gesinsisteemteorie, bestaande teoretiese raamwerke en gepaardgaande aannames, en nuwe konstruksie op die snel ontwikkelende vakgebied van Positiewe Sielkunde. Wanneer gemelde teorieë geïntegreer word, bied dit onbeperkte navorsingsmoontlikhede, wat bydraes op vakkundige en toepassingsvlak moontlik maak.

By die gesinne wat aan die verskillende ondersoekte deelgeneem het, is verskeie gesinsveerkrachtigheidseienskappe aangemeld (vergelyk Tabel 1). Elke gesin se uniekheid word onder andere bepaal deur sy individuele lede, struktuur, samestelling, ontwikkelingsfase, waardes, kulturele praktyke en tradisies, sowel as sy kontak en wisselwerking met ander sisteme in die gemeenskap. Ten einde die effek van belangrike steuringsveranderlikes te verminder én waar moontlik uit te skakel, moes die studiepopulasies duidelik bepaal en beskryf word. Gevolglik kon die teenwoordigheid van gesinsveerkrachtigheidseienskappe met meer sekerheid vir bepaalde (relatief homogene?) groepe gesinne bevestig word. Terselfdertyd moet in gedagte gehou word dat die tipe gesinskrisis spesifieke eise aan die gesin se verstellings- en aanpassingsvermoë en beskikbare hulpbronne stel. Daarom is dit noodsaaklik dat ondersoekte na gesinsveerkrachtigheid binne goed omskrewe studiepopulasies plaasvind wat aan 'n spesifieke krisis blootgestel was.

'n Logiese volgende stap in gesinsveerkrachtigheidnavorsing is die ontwikkeling, inwerkingstelling en evaluering van intervensieprogramme vir die aanmoediging van gesinsveerkrachtigheid by spesifieke gesinspopulasies. Voorbeelde van ondersoekte waarin presies dit reeds in Suid-Afrikaanse verband gedoen is, is die volgende: die ontwikkeling, inwerkingstelling en evaluering van 'n gesinskommunikasiewerksessie vir gesinne met 'n ouer wat met 'n major depressiewe versteuring gediagnoseer is (Bester, 2009); 'n program vir groter gemeenskapsintegrasie by gesinne met 'n kind met 'n gehoorgestremdheid (Ahlert, 2009), en 'n program om gesinsgehardheid by arm gesinne aan te moedig (Holtzkamp, 2010). Ondersoekte na die ontwikkeling, inwerkingstelling

en evaluering van intervensies vir die vestiging van gesinsroetines en bevestigende kommunikasie is ook tans aan die gang.

Met inagneming van die verskillende tipes krisisse – sommige met 'n kortstondige impak (byvoorbeeld wanneer die broodwinner sy/haar werk verloor) en ander met 'n voortdurende impak (byvoorbeeld die versorging van iemand met 'n chroniese siekte) – sowel as die impak van ander belangrike gesinsveranderlikes

(byvoorbeeld die gesinsvorm, sosio-ekonomiese status, kulturele gebruike en tradisies), kan navorsers in die toekoms op daardie groepe gesinne en gesinskrisisse konsentreer waarin daar 'n navorsingsbelangstelling bestaan, of groepe gesinne wat vir die navorser toeganklik is. Dit sal tot 'n beter begrip van gesinsdinamiek bydra, terwyl gesinne ook prakties kan baat vind by die ontwikkeling van gesinsveerkragtigheidseienskappe namate hulle deur die gesinslewensiklus beweeg.

VERWYSINGS

- Aguirre, A.M., Meyers, S.A. & Varkey, S. (2002). Ecological correlates of family functioning. *The American Journal of Family Therapy*, 30, 257–273.
- Ahlert, I.A. (2009). *A programme to enhance resilience in families in which a child has a hearing loss*. Ongepubliseerde doktorsproefskrif, Universiteit Stellenbosch, Suid-Afrika.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping: new perspectives on mental and physical well-being*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Inc.
- Antonovsky, A. (1987). The salutogenic perspective: toward a new view of health and illness. *Advances*, 4(1), 47–55.
- Antonovsky, A. & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and family adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 79–92.
- Bester, C. (2009). *The identification of resilience in, and the development of a corresponding intervention programme for families with a parent living with major depressive disorder*. Ongepubliseerde doktorsproefskrif, Universiteit Stellenbosch, Suid-Afrika.
- Der Kinderen, S. & Greeff, A.P. (2003). Resilience among families where a parent accepted a voluntary teacher's retrenchment package. *South African Journal of Psychology*, 33(2), 86–94.
- Greeff, A.P. & De Villiers, M. (2008). Optimism in family resilience. *The Social Work Practitioner-researcher*, 20(1), 21–34.
- Greeff, A.P. & Du Toit, C. (2009). Resilience in remarried families. *The American Journal of Family Therapy*, 37(2), 114–126.
- Greeff, A.P. & Fillis, A.J.-A. (2009). Resiliency in poor single-parent families. *Families in Society*, 90(3), 279–285.
- Greeff, A.P. & Holtzkamp, J. (2007). The prevalence of resilience in migrant families. *Family & Community Health*, 30(3), 189–200.
- Greeff, A.P. & Human, B. (2004). Resilience in families in which a parent has died. *The American Journal of Family Therapy*, 32(1), 27–42.
- Greeff, A.P. & Lawrence, J. (in druk). Resilience in families after having lost a home in a shack fire. *Journal of Community & Applied Social Psychology*.
- Greeff, A.P. & Loubser, K. (2008). Spirituality as a resiliency quality in Xhosa-speaking families in South Africa. *Journal of Religion and Health*, 47(3), 288–301.
- Greeff, A.P. & Thiel, C. (in druk). Resilience in families of husbands with prostate cancer. *Educational Gerontology*.
- Greeff, A.P. & Van der Merwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Social Indicators Research*, 68(1), 59–75.
- Greeff, A.P. & Van der Walt, K.-J. (2010). Resilience in families with an autistic child. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 45(3), 347–355.
- Greeff, A.P. & Wentworth, A. (2009). Resilience in families that have experienced heart-related trauma. *Current Psychology*, 28(4), 302–314.
- Hawley, D.R. & DeHaan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: integrating life-span and family perspectives. *Family Process*, 35(3), 283–298.
- Hastings, R.P. & Taunt, H.M. (2002). Positive perceptions of families of children with developmental disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 107(2), 116–127.
- Holtzkamp, J. (2010). *The development and assessment of a family resilience-enhancement programme*. Ongepubliseerde doktorsproefskrif, Universiteit Stellenbosch, Suid-Afrika.
- Jonker, L. & Greeff, A.P. (2009). Resilience factors in families living with people with mental illnesses. *Journal of Community Psychology*, 37(7), 859–873.
- Lee, I., Lee, E., Kim, H.S., Park, Y.S., Song, M. & Park, Y.H. (2003). Concept development of family resilience: a study of Korean families with a chronically ill child. *Journal of Clinical Nursing*, 13, 636–645.
- Mahoney, A., Murray-Swank, A., Murray-Swank, N. & Pargament, K.I. (2003). Religion and the sanctification of family relationships. *Review of Religious Research*, 44(3), Religious and Spiritual Development: Spesiale Uitgawe (Maart 2003), p. 220–236. Toegang verkry op 15 September 2008 op <http://www.jstor.org/stable/3512384>.

- McCubbin, M.A. & McCubbin, H.I. (1996). Resiliency in families: a conceptual model of family adjustment and adaptation in response to stress and crises. In: H.I. McCubbin, A.I. Thompson & M.A. McCubbin (reds.), *Family assessment: resiliency, coping and adaptation – Inventories for research and practice* (pp. 1–64). Madison: Universiteit van Wisconsin-stelsel.
- McCubbin, H.I., Thompson, A.I. & McCubbin, M.A. (1996). *Family assessment: resiliency, coping and adaptation – inventories for research and practice*. Madison: Universiteit van Wisconsin-uitgewers.
- McCubbin, H.I., McCubbin, M.A., Thompson, A.I., Han, S. & Chad, T. (1997). Families under stress: what makes them resilient. *AAFCS Commemorative Lecture*. Toegang verkry op 5 Augustus 2004 op die wêreldwyeweb by <http://www.cyfernet.org/research.resilient.html>.
- Patterson, J.M. (2002). Understanding family resilience. *Journal of Clinical Psychology, 58*(3), 233–246.
- Silliman, B. (1995). Resilient families: qualities of families who survive and thrive. Departement Huishoudkunde: Samewerkende Uitbreidingsdiens, Universiteit van Wyoming. Toegang verkry op 10 Januarie 2007 op www.nc4h.org.
- Siqueira, L.M. & Diaz, A. (2004). Fostering resilience in adolescent females. *The Mount Sinai Journal of Medicine, 71*(3), 148–154.
- Suarez, L.M. & Baker, B.L. (1997). Child externalizing behaviour and parent's stress: the role of social support. *Family Relations, 46*(4), 373–381.
- Smith, G. (1999). Resilience concept and findings: implications for family therapy. *Journal of Family Therapy, 21*, 154–158.
- VandenBos, G.R. (2007). *APA dictionary of Psychology*. Washington, DC: Amerikaanse Sielkundevereniging.
- Vandsburger, E., Harrigan, M. & Biggerstaff, M. (2008). In spite of all, we make it: themes of stress and resiliency as told by women in families living in poverty. *Journal of Family Social Work, 11*(1), 17–35.
- Vasquez, G. (2000). Resiliency: juvenile offenders recognize their strengths to change their lives. *Corrections Today, 62*(3), 106–111.
- Walsh, F. (1998). Belief, spirituality and transcendence: keys to family resilience. In: M. McGoldrick (ed.). *Re-visioning family therapy: race, culture and gender in clinical practice*, (pp. 62–77). New York: Guilford Press.
- Walsh, F. (2003). *Normal Family Processes: growing diversity and complexity*. New York: The Guilford Press.
- Wolin, S.J. & Wolin, S. (1993). *The resilient self: how survivors of troubled families rise above adversity*. New York: Villard Books.